

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/271011663>

Bazı Belagat Kitaplarında "Teşbîh" Sanatı Hakkında Tanım Ve Tasnifler

Article · January 2013

DOI: 10.7827/TurkishStudies.5240

CITATION

1

READS

1,393

1 author:

Muhittin eliaçık

Kirikkale University

56 PUBLICATIONS 21 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

belagat [View project](#)

makale [View project](#)

BAZI BELAGAT KİTAPLARINDA “TEŞBİH” SANATI HAKKINDA TANIM VE TASNİFLER*

*Muhittin ELİAÇIK***

ÖZET

Teşbih, Arapça şibh kökünden gelen ve çoğulu teşbihât olan temel bir edebiyat terimidir. Şiir ve güzel sanatların en önemli unsurlarından birisi teşbihtir. Klasik edebiyatımızda yüzyıllarca kalıplaşmış bir şekilde sevgilinin yanağı güle, saçı sümbüle, beni fülüle teşbih edilmiş, birçok orijinal hayal ve nükte ortaya konulmuştur. Osmanlı’da tezkire yazarlarının şiir ve şair değerlendirmelerinde kullandıkları hayal, nükte, hüner gibi kriterler çoğu kez teşbihi de içine almıştır. İsti’âre gibi temel bir sanatın da aslında temeli teşbihtir. Şiir bir sanat olup, sanatın da teşbihsiz yapılması düşünülemez. Hayal derinliği ve mânâ zenginliğinin oluşması çoğu kez teşbihlerin zenginliği ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple Osmanlı’da belâgat kitaplarında en ayrıntılı anlatılan konuların başında teşbih gelmiş ve bu kitaplarda sayfalarca açıklama yapılmıştır. Böyle olmakla beraber bu kitaplarda teşbih sanatının tanım ve tasnifinde birçok farklılık görülmektedir. Mesela bazı eserlerde mutlak, meşrût, kinâyet, müciz gibi türler sayılıp açıklanmışken, başka eserlerde bu türler geçmeyebilmiş, bu da eserlerin beslendiği kaynakla ilgili bulunmuştur. Günümüzde teşbih türleri için adı geçen belîğ, mücmel, mürsel, müekked gibi terimler de belâgat eserlerinin çoğunda geçmemektedir. Dolayısıyla bu konuda belli başlı belâgat eserleri incelenerek mukayeseler yapılmalıdır. Bu makalenin amacı da bu olup, seçilen belli başlı eserler üzerinde teşbih ile ilgili tanım ve tasnifler mukayeseli olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teşbih, Belâgat Kitapları, Mukayese.

DESCRIPTIONS AND CLASSIFICATIONS ABOUT TEŞBİH (SIMILE) IN SOME THE BOOKS OF ELOQUENCE

ABSTRACT

Teşbih is a literary term of which root comes from şibh and its plural is teşbihat. One of the most important element of poem and fine arts is teşbih. In our classic literature the cheek of darling is resembled to rose, hair to hyacinth, scar to fülül and many original drams and wits are put forth. In Ottoman, some criteria as dreams, wits and talents that tezkire authors used in their poem and poet assessments

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ed. Bölümü., El-mek: meliacik63@yahoo.com

include Teşbih so much. Actually, as a basic art, the root of isti'âre is teşbih. Poem is an art and it cannot be thought that art can be done without teşbih. A deep dream or a rich meaning can be possible many times with thr richness of teşbih. Thus, in Ottoman, one of the most detailed narreted subject is teşbih in eloquence books and there is made pages and pages explanations. At the same time there is seen many differences on definition and classification of teşbih art in these books. For instance, in some articles, absolute, constitutional, allusion, miracles etc are described. In other articles, these species could not described and this condition is found about the article of the source. Nowadays, mentioned for teşbih species like belîğ, mücmel, mürsel, müekked cannot be seen in many eloquence articles. Thus, it should be examined and compared specific eloquence articles. The aim of this article is to examine and compare. Definition and classification about chosen specific articles are handled in this article.

Key Words: Teşbih (Simile), Eloquence books, Comparison.

Giriş

Arapça “be-le-ğâ” kökünden gelen bir kelime ve edebiyat terimi olan *belâgat*, “Kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakatı; ya’ni makâma münâsib olan vechle tasvîr ve tertîb olunmasıdır.” şeklinde tarif edilmiştir (Cevdet, 1323:41; Reşid, 1328:136). Belâgat ilmi “me’ânî, beyân, bedî” olarak üç bölümden oluşmakta ve edebî sanatlar bu bölümlerden bedî’ bölümünde anlatılmaktadır. Bununla birlikte, beyân bölümünde de mecâz, isti’âre, kinâye gibi, bir yönden edebî sanatlarla da dahil olan sanatlar veya ifade teknikleri ele alınmaktadır. İslâm âleminde Hz.Ali’nin hutbe, öğüt, vecize vs. sözlerinin toplandığı *Nehcü’l-belâga* en eski ve temel belâgat kaynaklarından olup, daha sonraları belâgat ilmini açıklamak üzere birçok eser telif edilmiştir. Belâgat ilmi İslâm âleminde hicrî 2-3. yüzyıllarda zirveye çıkmış ve daha sonra bazı temel belâgat kitaplarının şerh ve haşiyeleri ile sınırlı kalarak fazla bir gelişme gösterememiştir. Osmanlı’da belâgat konu ve dersleri ise genellikle Sekkâkî (ö.1229)’nin Arapça *Miftahu’l-Ulûm* adlı eseri ile bu esere yazılan telhis, şerh ve haşiyelerden öğrenilmiştir. Özellikle Kazvîni (ö. 1339)’nin, *Miftâhu’l-ulûm’a* yazdığı *Telhîs* adlı eser ve bunun şerhleri Osmanlı’da belâgat konularının en çok öğrenildiği kaynaklardan olmuştur. Ayrıca, medreselerde okutulan klâsik belâgat kitaplarından başka temel başvuru kitapları da olmuş ve mesela Reşidüddin Vatvat’ın (ö..1177) Farsça *Hadâiku’s-sihr fî-dekâiki’s-şi’r* adlı eseri çeşitli şair ve yazarlarca rağbet görmüştür. Tanzimat döneminde gelindiğinde ise Batılı tarzda eserlerin yaygınlaşmış olduğu ve Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-inşâ’sı* ile birlikte Batı retorikine ait konuların da Türk edebiyatına girdiği görülmektedir. Artık belâgat konuları ya eski belâgat anlayışı istikametinde ya da eski ile yeniyi bir arada sürdüren bir mutavassıt anlayışla devam etmiştir. Bu konuda Ahmed Cevdet Paşa’nın *Belâgat-i Osmaniyye* ve Recaizâde’nin *Ta’lîm-i Edebiyat* adlı eserleri tipik iki örnek oluşturmuş ve *Belâgat-i Osmaniyye’de* edebî sanatlar eskiyi devam ettirerek, yeni terim teklifi ve tanımı yapılmadan verilmiş; *Talim-i Edebiyat’ta* ise edebî sanatlar farklı tanım ve tasniflere uğrayarak yeni terimler kullanılmış; teşhîs, intâk, istifhâm, terdîd gibi terimler edebî sanat olarak ortaya atılmış, ta’rîz, kinâye, tevriye gibi terimler şahsî müdahale ile yeni anlamları gösterir olmuşlardır (Saraç 2004:131-136). Batılı anlayışta olanların tecnîs, kafiye, teşbîh vb. sanatlarda eski anlayışı şekilcilikle suçlayıp eleştirdiği ve bu sanatlar hakkında uzun açıklamalar yaptıkları dikkat çekici bir husustur.

Belâgat kitaplarında “muhassinât-ı lafziyye ve ma’neviyye” adı altında ele alınan edebî sanatlarla ait terimlerin belâgat kitaplarında aynı şekil ve muhtevada olmadığı ve bilhassa tasniflerde önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Klasik literatürde nispeten bir silsile ve devamlılık olsa da yeni anlayışta tanım ve tasnifler eleştirel bir anlayışla yeniden ele alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

Bunda da *Ta’lîm-i Edebiyat*’ı ile Recaiâde önemli rol oynamış, daha sonraları Ahmed Reşid gibi yazarlar da buna katkı sağlamışlardır. Ahmed Cevdet, Muallim Naci gibi yazarlar ise mutavassıfın çizgide ikisi arasında yer almışlardır. Eski ile yeni anlayışın çatıştığı ve uzun uzadıya tartıştığı edebî sanatlardan birisi de “teşbîh”tir.

Teşbîh

Arapça *şe-be-he* fiil kökünden gelip benzetmek, benzetilmek, benzetiş anlamına gelen teşbîh kelimesi en mühim belâgat terimlerinden birisidir. Belâgat kitaplarında bu sanat büyük bir yer tutmuş, sayfalarca açıklamalar yapıp tasniflerde bulunulmuştur. Bu kitaplarda teşbîh ile ilgili tanımları şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Sanâyi’-i şî’riyye ve bedâyi’-i muhasseneden birisi ki teşbîhdür tettebbu’ ve istikrâyile yedi nev’dür: teşbîh-i mutlak teşbîh-i meşrût teşbîh-i kinâyet teşbîh-i tesviye teşbîh-i ‘aks teşbîh-i ızmâr teşbîh-i tafdîl” (Halîmî, vrk.68b). “Teşbîh bir emrin bir âhar emrde me’âniden bir ma’nâda müşâreket eylemesi üzere delâlet kılmasıdır” (Ankaravî, 1283:42). “Aralarındaki muvâfakat cihetiyle biri diğerinin tenvîr ve îzâh ve tezyînine medâr olacak iki fikrin tekâbülünden husûle gelen sûrettir” (Ekrem, 1299:247). “Teşbîh, bir şeyin çok öne çıktığı vasfına diğer bir şeyin ortaklığına delâlet etmekten ibarettir (Rif’at, 1308:256). “Teşbîh, bir şeye mezîd ihtisâs ve ta’alluku olan vasfda diğer şeyin müşâreket ve mümâseletine delâlet etmektedir” (Cevdet, 1323:121). “Bir fikr ve hayâli aralarında ‘alâka-i temâsül bulunan diğer bir fikr ve hayâl ile -vuzûh-ı delâleti tezyîd için- karşılaştırmağa teşbîh derler” (Reşid, 1328:212). “Aralarında ya hakîkaten yahut mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir” (Olgun, 1973:149).

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere teşbîh, aralarında gerçek veya mecazî ilgi bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. Teşbîhte vasıfça daha güçlü ve önde olana benzetme yapılması esastır. Yani teşbîh terimleriyle açıklanırsa, müşebbehünbihin müşebbehten kuvvetli olması ve hoşâ gidecek bir şey olması şarttır. Yoksa bir fikrin düzgünlüğünün direğe benzetilmesi gibi garip bir benzetme sanat ve marifet sayılmamaktadır. İncelediğimiz belâgat kitaplarının teşbîh tanımlarında farklı kelime ve terimlerin kullanıldığı, tasniflerin de birbirine pek uymayan, karışık bir yapıda olduğu, bazı eserlerde tasnif yerine eleştirel değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu konuda en öz ve düz tasnifin Halîmî, Cevdet Paşa, Mehmed Rif’at ve Tahirü’l-Mevlevî tarafından yapıldığı söylenebilir. Ankaravî’de tanım ve tasnifler dağınık ve belirsiz, Recâizâde ve Reşid’de ise eleştirel ve yoruma dayalı bir tanım ve tasnif çabası vardır.

Belâgat Kitaplarına Göre Teşbîh

Osmanlı’da belâgat çalışmalarının genellikle Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-Ulûm*’u ile bu eserin şerh, tercüme ve haşiyelerine dayalı olarak yürütüldüğü bilinmektedir. Bu kitaplarda teşbîh hakkında uzun ve ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Bu makalede incelenen yedi eserin ikisi 16. ve 17. yüzyıla, beşi ise Osmanlı’nın son dönemlerine ait olup, teşbîhin özellikle türlerinde epey farklılık olduğu görülmektedir. Mesela Halîmî’nin eserinde geçen teşbîh türlerinden ızmâr, meşrût, kinâyet, tafdîl gibi türlerin diğer eserlerde geçmediği veya ad ve tanımlarının farklı olduğu görülmektedir. Tahirü’l-Mevlevî’de geçen mücmel, mufassal, müekked gibi türler de Halîmî ve Ankaravî’de geçmemektedir. Teşbîh türleri eserlere göre şöyle tasnif edilebilir: *mutlak*, *meşrût*, *kinâyet*, *aks*, *ızmâr*, *tafdîl* sadece Halîmî’de; *tesviye* Halîmî ve Ankaravî’de; *maklûb* Ankaravî, Cevdet ve Rif’at’ta; *cem* Ankaravî ve Cevdet’ta; *izhâr-ı matlûb* Ankaravî ve Cevdet’ta; *belîğ* Ankaravî, Cevdet, Rif’at, Recaiâde, Reşid’de; *mufassal* Cevdet, Reşid, Rif’at, Olgun’da; *mücmel* Cevdet, Rif’at, Olgun’da; *melfûk*, *mefrûk*, *karîb-i mübtezel*, *ba’îd-i garîb* Cevdet ve Rif’at’ta; *mûciz* Reşid’de; *müekked* ise Olgun’da geçmektedir. Bu türlerden bazıları iki ayrı eserde farklı tarif edilebilmiştir. Mesela, *teşbîh-i tesviye* Halîmî’de “âşık bir nesnesini ma’sûkun bir nesnesine benzetirse oluşur” şeklinde; Ankaravî’de ise “*müşebbeh birleşik olursa oluşur*” şeklinde tarif

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

edilmiştir. Bu makalede incelenen eserler şunlardır: Halîmî'nin *Risâle-i tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât*, İsmail-i Ankaravî'nin *Miftâhu'l-belâga ve Misbâhu'l-fesâha*, Recâizâde'nin *Ta'lîm-i Edebiyyât*, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*, Mehmed Rif'at'ın *Mecâmü'l-edeb*, Ahmed Reşid'in *Nazariyyât-ı Edebiye*, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun)'nin *Edebiyat Lügati*. Bu eserlerde teşbih ile isti'âre arasındaki ilgi ve inceliklerin örnekleyici ve mukayeseli bir şekilde uzun uzadıya anlatıldığı ve teşbih konusunun doğru anlaşılmasına çok önem verildiği dikkati çekmektedir. Bu eserler arasında en özlü ve kapsayıcı tanım ve tasnifin Ahmed Cevdet, Mehmed Rif'at ve Tahirü'l-Mevlevî tarafından yapıldığı söylenebilir. Recaizâde ile Ahmed Reşid ise, eski anlayışın birçok uygunsuzluğunu teşbihde görerek bu bahsi hayli uzun tutmuşlardır.

Teşbihin tanım ve tasnifleri (Metinler sadeleştirilmiştir.)

1. *Bahru'l-Garâib* adlı Farsça-Türkçe lügati ile tanınan Lutfullah Halîmî (ö.1495)'nin *Risâle-i tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât* adlı risalesinde teşbihât konusunun *Miftâh* ve kısmen de *Vatvat*'ın eserine dayalı anlatıldığı anlaşılmaktadır: Bu risalede yedi adet teşbih türü sayılmış olup bunların adları: *mutlak*, *meşrût*, *kinâyet*, *tesviye*, *aks*, *izmâr*, *tafdîl* şeklindedir:

“Şiir ve güzel sanatların birisi de teşbih olup, teşbih-i mutlak, teşbih-i meşrût, teşbih-i kinâyet, teşbih-i tesviye, teşbih-i aks, teşbih-i izmâr, teşbih-i tafdîl şeklinde yedi çeşittir. Teşbih-i mutlak, bir şeyin bir şeye mutlak surette benzetilmesidir, “Yüzün güldür saçun sümbül dişün dür - Velikin âşık öldürmek işündür” gibi. Teşbih-i meşrût, bir nesnenin varlığının şart edilip benzetilmesidir. Meselâ, “servin cânı ve yürüyüp nâzile salınması olsaydı boyun ona benzerdi” gibi. Teşbih-i kinâyet, müşebbeh, kinâye ile gizlice söylenmez ve teşbih edatı zikredilmez; mesela, gonca deyip dudak, nergis deyip göz kasedimesi gibi. Teşbih-i tesviye, âşık bir nesnesini maşukun bir nesnesine benzetir; “Belün ü hem saçun gibi inceldüm - Ağzun gibi hâlüm teng oldı” gibi. Teşbih-i aks, bunu ona benzettikten sonra dönüp onu da buna benzetip her birisini vech-i şebeh üzerime açıklamaktır; “Ten vuslatun safâsı ile cân gibi latîf - Cân fûrkatün küdüretiyile ten gibi kesîf” gibi. Teşbih-i izmâr, teşbih amacı olmayıp, aksine ta'rîzle nasıl ve niçin diyerek bir şey nisbet edilir, “Hûnî gözün tutam ki harâmî degüldür - Yağmalayup gönül evini nişe kan döker” gibi. Teşbih-i tafdîl, teşbih ettikten sonra müşebbeh olanda üstünlük ispat etmektir. “Mâh dirdüm haddüne ey nûr-ı âlem lîk mâh - Serv-kâmet sükkerîn-leb anberîn-perçem degül” gibi. (Halîmî, vrk.68b-69a).

2. İsmail-i Ankaravî (ö.1630) *Miftâh-ül-Belâga* adlı eserinde teşbihin klasik tanım ve tasnifini yapmış olsa da Halîmî'nin tasnifi ile uyuşmamakta, biraz da eserin bir şerh olması sebebiyle dağınık bir yapı arz etmektedir. Eserin ikinci bâbında “İlm-i beyâna müte'allik olan kavâ'id ü ıstîlâhâtı beyân eyler” başlığı altında bu ilmin, hakikat, mecâz, isti'âre, kinâye ve teşbihden bahsettiği belirtilmiştir. Teşbih üzerine kırk sayfalık bir izahat yapıldıktan sonra daha fazla bilgi için Sekkâkî'nin *Miftâh*'ına ve onun şerhi Kazvî'nin *Telhîs*'ine bakılması istenmiştir. Hakikat-hayâl, tahkîk-tahyîl unsurları üzerinde durularak *belîğ*, *mürekkebe*, *maklûb (taklib)*; *izhâr-ı matlûb*, *tesviye*, *cem* gibi teşbih türleri açıklanmıştır:

“İkinci bap beyân ilmine ait kaide ve terimleri bildirir. Bu ilim hakikat, mecâz, isti'âre, kinâye ve teşbihden bahseder. Teşbih bir hususun bir başka hususta bir manada ortaklık üzere aracılık etmesidir. O aracılık tahkîkî veya kinâyeli isti'âre şeklinde, teşbih edâtı veya müşebbeh ikisi de kalkarsa isti'âre değil teşbih-i belîğ olur, yüzün güldür, Zeyd arslandır gibi. Teşbihin rûkûnleri müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, teşbih edâtı şeklinde dördtür. Birinci hususa müşebbeh, ikinciye müşebbehünbih derler, ortak olan manaya vech-i şebeh derler. Ya iki tarafı da hissî olur veya aklî olur, veyahut iki ciheti de muhtelif olur, yani müşebbeh aklî ve müşebbehünbih hissî olur. Vech-i şebeh, müşebbeh ve müşebbehünbih arasında ya tahkîk yönünden veya tahyîl yönünden müşterek bir husustur. Vech-i teşbih mutlaka ya iki tarafın hakikatinden hariç değildir veya hariçtir; ya tektir veya birleşiktir. Teşbih-i mürekkebe, hey'eti hey'ete teşbih etmektir;

teşbîh-i maktûb (taklib), müşebbehünbihin nâkıs kılınması; *izhâr-ı matlûb*, müşebbehünbihin öneminin artırılması, *tesviye*: müşebbeh birleşik olursa oluşur; *cem*': müşebbehünbih birleşik olursa oluşur.” (Ankaravî, 1284: 42-81)

3. Mutavassıtın çizgide olan Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895) *Belâgat-i Osmâniyye*'de eski ile yeni arasında bir köprü olarak teşbîhi derli toplu biçimde tarif etmiş ve belîğ, mufassal, mücmel, maktûb, melfûk, mefrûk, cem', karîb-i mübtezal, ba'îd-i garîb, izhâr-ı matlûb gibi birçok teşbîh türünü tasnif ederek açıklamıştır. Başta, teşbîh ile isti'âre arasındaki farklar açıklanarak “fûlân nasıldır” diyen kimseye cevâben “arlandır” denildiğinde bunun isti'âre değil, teşbîh olacağı belirtilmiştir. Bu eserde teşbîh ile ilgili yapılan açıklamalar şöyledir:

*Teşbîh, bir şeye çok bağlı özelliği olan diğer bir şeyin ortaklık ve benzeşimine delâlet etmektedir. Bu iki şey teşbîhin iki tarafıdır ki biri müşebbeh diğeri müşebbehünbihtir ve ikisinin ortak oldukları vasfa vech-i teşbîh (şebeh) denir. Teşbîhin rükünleri dörttür: müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh. Lisân-ı Türkîde teşbîh edâtı “gibi” harfidir ve bazen sanki, gûyâ gibi lafzlar da kullanılır. Teşbîhde iki tarafın ikisinin de söylenmesi şarttır. Birisi düşerse isti'âre olur. Ama iki taraftan biri karîneye binâen düşürülürse zikredilen hükmünde olduğundan yine teşbîh olur; meselâ “fûlân nasıldır” diyen kimseye cevâben “arlandır” denildiğinde “o kimse arslan gibidir” demek olduğundan isti'âre değil, teşbîh olur. Vech-i şebeh söylenirse *teşbîh-i mufassal*, söylenmezse *teşbîh-i mücmel* denilir ve mübâlağa ifade eder. Meselâ “Zeyd şecâ'atta arslan gibidir” cümlesine göre “Zeyd arslan gibidir” denildiğinde vech-i şebehin “şecâ'at” olduğu açıktır. Bazen gizli olup onu ancak havas anlar. Yine bu teşbîhte bazen iki taraftan birinin veya ikisinin vech-i şebehi bildiren vasfı söylenip, vech-i şebehde meşhur taraf müşebbehünbih kılınır, bahâdır adamı arslana ve hücceti şemse teşbîh gibi. Bazen mübâlağa için bahis tersine çevrilip müşebbehünbih kılınan tarafın tamlığı müphem kılınır, bu ise iddiâyaya dayalı bir tamlıktır ve buna *teşbîh-i maktûb* denilir; arslanı bir bahâdır, şemsi açık delile teşbîh gibi. Hâsılı gerek hakikaten gerek iddi'âen vech-i şebehde tam olan taraf müşebbehünbih kılınır ve eksik olan taraf müşebbeh kılınarak ad verilir. Ama iki şeyin bir bahiste cem'i kastedilirse teşbîhten vazgeçilerek benzeşme ve denklik yoluna gidilir. İki tarafın vech-i şebehde ortaklığı ya tahkîkî veya tahyîlî olur, meselâ bir bahâdır adamı şecâ'atta arslana teşbîh ettiğimizde onların şecâ'atta ortaklığı tahkîkî olur, zira şecâ'at ikisinde de vardır; ama 'âşıkın bahtı siyahlıkta zülf-i yâra teşbîh olduğunda onların siyahlıkta ortaklığı tahyîlî olur, zira siyâhlığın müşebbehte varlığı kesin olmayıp hayalîdir ve kara bahtın ve kederli günlerin siyâhlıkla tavsîfi meşhûr olmuştur. Vech-i şebeh bazen, yüzün kızılığa güle, bir adamın cür'ette arslana ve ilmin hidâyette nûra teşbîhi gibi, tek bir bahis olur. Bu şekillerde iki taraf da bazen müfred-i mutlak, ba'zen de müfred-i mukayyed olur, atın parlak alnını beyâz sabaha teşbîh gibi. Bazen vech-i şebeh tek hükmünde birleşik olup, bu şekilde iki taraf da bazen müfred ve bazen birleşik olur. Böyle mürekkebin mürekkebe teşbîhi bazen sûrette olur ki iki tarafın cüzleri de bir diğerine teşbîh olunabilirse de asıl letâfet ve güzel tesir birleşige teşbîhinde olduğundan cüzlerin bir diğerine teşbîhi maksad-ı aslî olmaz. Bazen iki zıddın zıtlıkta ortaklıklarına binâen tezâdın içinden vech-i şebeh çekilerek nükte veya istihza vâsıtasıyla tenasüp seviyesine indirilir. Nitekim mizâh, latîfe veya istihza için korkak bir adam hakkında “arslan gibidir” ve cimri kimse hakkında “Hâtem gibidir” denilir. Teşbîhin iki tarafı bazen birleşik olup müşebbehler ve müşebbehünbihler birbirine bağlı olarak söylenirler, buna *teşbîh-i melfûk* denilir; veya her müşebbehünbih kendi müşebbehinin yanında getirilir, buna da *teşbîh-i mefrûk* denilir “saçı sümbül, gözü nergis” gibi. Eğer yalnız müşebbehünbih birleşik olursa *teşbîh-i cem*' denilir. Vech-i şebeh itibâriyle teşbîh iki kısıma ayrılıp, eğer vech-i şebeh incelemeye gerek kalmaksızın apaçık olursa *teşbîh-i karîb-i mübtezal*, bunun aksinde ise *teşbîh-i ba'îd-i garîb* denilir. Teşbîhten amaç ekseriya müşebbehe ait olur. Bazen de müşebbehünbihe ait olur; bu da iki tür olup birincisi *teşbîh-i maktûb*, ikincisi ise müşebbehünbihin ehemmiyetini beyândır, buna *izhâr-ı matlûb* denilir. İşte bu niyetleri ifade eden teşbîhler maktûb, olmayanlar ise merdûd olur. Teşbîh edatının düşmesi*

mübâlağayı ifade eder ve buna *teşbîh-i belîğ* denilir, meselâ Zeyd arslandır, Zeyd arslan gibidirden daha mübâlağalıdır. Müşebbehünbihin müşebbehe izâfeti teşbîh-i belîğ gibidir (Cevdet, 1323:121-133).

4. Mehmed Rif'at (ö.1907 Mecâmiü'l-edeb

Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Manastırlı Mehmed Rif'at (ö.1907)'in idadilerde ders kitabı olarak okutulmuş olan *Mecâmiü'l-edeb* adlı üç ciltlik eserinde teşbîh, üçüncü kitapta ilm-i beyân konularının arasında mecâz-ı mürselden sonra ikinci konu olarak anlatılmıştır. Buna göre:

Teşbîh: Bir şeyin çok öne çıktığı vâsfa diğer bir şeyin ortaklığına delâlet etmekten ibarettir. *Teşbîhin rükünleri*: “müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh” denilen dört şeydir, ya'ni: “filân şecâatta arslan gibidir” cümlesinde filânın müşebbeh ve şecâatin vech-i şebeh ve gibinin dahi edât-ı teşbîh olması gibidir. Bu teşbîh rükünlerinden müşebbeh ile müşebbehünbihe (tarafeyn) denip bu tarafeyn ile vech-i şebeh ve edât-ı teşbîhin etki şekilleri ve özel durumlarına göre teşbîh türleri ortaya çıkıp birçok faydalı şeyler oluşacağından meramı hakkıyla anlatabilmek için bu “nev'i” biri “teşbîh türleri ve rükünleri” diğeri “teşbîhin amaçları” bir diğeri de “isti'ârenin usûlüne mahsus” olmak üzere üç fasıl üzerine düzenledik. *Birinci fasıl* teşbîh türleri ve rükünleri: Teşbîh rükünlerinden olan tarafeyn giderilemeyip daima söylenir. Sadece vech-i şebeh ile edât-ı teşbîh giderilir ki bunların ibkâ ve hazflarına göre birtakım hâller ortaya çıktığı gibi bazı özel hâllere göre de birtakım usûller oluşacağından her birini ayrı ayrı inceleyerek şöyle yazdık: Edât-ı teşbîh ile vech-i şebehin terk ü zikri hususlarından şu beş şekil oluşur: 1. Edât-ı teşbîh ile vech-i şebehin söylendiği teşbîhlerdir ki buna *teşbîh-i mufassal* derler. Âdî bir tarz olup kendisinde belâgat olmadığından o kadar makbûl değildir. Nitekim filân cömertlikte Hâtem gibidir” denildiğinde her bir şey tamamen söylendiğinden bunda belâgat yoktur. 2. Vech-i şebeh giderilip tarafeyn ile edât-ı teşbîhin söylenmesidir ki buna *teşbîh-i mücmel* derler. Bunda da dört ihtimal olup, birinci ihtimal vech-i şebeh giderildiğinde kolaylığı yönüyle açık gibi olduğundan herkesin anlayabilmesidir. İkinci ihtimal, giderilen vech-i şebehin gizli olmasından dolayı havâssın anlamasına mahsûs olanıdır. Üçüncü ihtimâl, giderilen vech-i şebehin vâsfi müşebbehünbihte mevcûd olmasıdır. Dördüncü ihtimâl, giderilen vech-i şebehi imâ edecek olan vasıfların hem müşebbeh hem müşebbehünbihte söylenmesidir. 3. Anlamın belâgati, arzu edilen yerlerde hem vech-i şebeh hem edâtın giderilmesidir ki buna da *teşbîh-i belîğ* derler. 4. Şâirâne hayâller ve yüksek fikirlerden dolayı teşbîh edâtını çok az kullanmak ve gerektiğinde diğer teşbîh edâtı kullanmak üzere vech-i şebehin hazfını ve müşebbehlerin önceden birbirine bağlama veya toplama yoluyla getirilerek ondan sonra müşebbehünbihler sırasıyla söylemek usûlüdür ki buna da *teşbîh-i melfûf* derler. “Hased-i kalb-i 'adû lutf ile olmaz zâ'il – Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser” beytinde kalb-i 'adûnun taşa ve hasedin âteşe ve lutfun suya teşbîhi gibi. 5. Her müşebbeh kendi yanında îrâd olunmakdır ki buna da *teşbîh-i mefrûk* derler. Edât-ı teşbîh: Türkçede esâsen “gibi” ise de ba'zen “sanki, meger ki, bayağı, gûyâ, nitekim, misl, misâl, mânend, âsâ, veş, nisbet, kıyâs itmek, andırmak, 'âdetâ, benzer, zannolunur” gibi söz ve fiiller de kullanılır. Vech-i Şebeh: Keyfiyet, kemiyet, tasavvur yönleriyle birtakım türlere ayrılır ve her birinde özel bir hüküm gösterir. *Karîb-i mübtezel* denilen şey, evvelden beri herkesin dilinde geççe geççe âdilemiş teşbîhler olup, bunlar yeni bir tasarrufla *ba'id-i garîb* derecesine getirilebilirse kullanılmasında mahzûr olmaz. Tarafeyn: keyfiyet, kemiyet, i'tilâf yönlerinden birtakım türler gösterirler. Keyfiyetçe: tarafeynin aklı, hissî, hayâlî, vehmî olmasından şu beş yön doğar: Tarafeynin münasebetlerine akıl ile hükmolunması; ikisinin de beş duyu ile bilinir şeylerden olması; tarafeynin biri hissî diğeri aklı olması; tarafeynin biri hissî diğeri hayâlî olması; tarafeynden birinin hissî diğeri vehmî olması. Kemiyetçe: tarafeyn müfred, mürekkebe veya müteaddid olur. İ'tilâfça: esâsen dört hâl gösterirler ki bunlar, sûretin sûrete teşbîhi; ma'nânın ma'nâya teşbîhi; ma'nâyı sûrete teşbîh; sûreti ma'nâyı teşbîhtir. *Teşbîhin amaçları*: Teşbîhin amacı ekseriya müşebbehe ve pek nâdir olarak müşebbehünbihe ait olur. Müşebbehe ait olan benzetme amaçları şu yedi şekilde olur: müşebbehin ne hâl ve

sıfatta olduğunu ta’rîftir ki bunda müşebbehünbihin vech-i şebeh ile çok meşhûr olması gerekir; müşebbehünbihin oluşma imkânını göstermektir ki müşebbehünbihin bilinir olması gerekir; müşebbehünbihin hâl ve nâmını işitenin zihninde oluşturmaktır ki bunda müşebbehünbihin vech-i şebehte bilinir ve tâm olması gerekir; müşebbehünbihin hâl ve sıfatının kuvvet ve zaafındaki derecesinde ta’rîfidir ki bunda da müşebbehünbihin vech-i şebeh ile tanınır olması, fakat derece ve mikdârca eşit olması gerekir; müşebbehünbihin işitenin zihninde süslenmesi içindir ki ondan daha güzeline benzetmekle olur; müşebbehi kötölemek içindir ki bunda da ondan daha kötü benzetmek gerekir; müşebbehi garip bir işe benzetmektir ki buna istitrâf derler. Müşebbehünbihe ait olan benzetme amaçları iki türlü olup, biri “Sinesi destindeki peymâneden berrâk u sâf” mısraında olduğu gibidir (teşbîh-i maktûb); diğeri ise müşebbehünbihin tam ve mükemmel olduğunu ihâm etmektir. (s.256-283)

5. Recâizâde (ö.1914)’nin *Ta’lîm-i Edebiyat*’ında teşbîh için yapılan tanım ve yorumlar Batı retoriği etkisinde yapılmıştır. Teşbîh türlerine neredeyse hiç girilmeden teşbîhin uygun ve güzel yapılmasına dair görüş ve teklifler sunulmuştur. Önce: “Aralarındaki uygunluktan dolayı biri diğerinin aydınlanıp bezenmesine sebep olacak iki fikrin yüzleşmesinden oluşan sürettir.” şeklinde teşbîhin tarifi yapılmış, daha sonra: “Şiir eserlerinin en zengin kaynaklarından sayılır.” denilerek teşbîhin önemi belirtilmiştir:

Teşbîh, aralarındaki uygunluktan dolayı biri diğerinin aydınlanıp bezenmesine sebep olacak iki fikrin yüzleşmesinden oluşan sürettir. Teşbîh hiçbir zamân teorik bir delil kuvvetinde sayılamaz. Fakat bir belâgat kandilidir ki parlaklık verdiği şeyler hayale daha renkli bir şekilde vücut verir. Bu sebeple şiir ürünlerinin en zengin kaynaklarından sayılır. Hayal kuvvetinin icat ettiği garip şekilleri tasvire güzel bir vasıta. Nesirde teşbîh şiirdeki kadar râyic olmaz. Mamefih çok kullanıma düşmemek şartıyla mensur eserlerde de teşbîhe müracaat, üslûbu gereği gibi süslemeye sebep olur. Teşbîhte bazen gibi-sanki-gûyâ gibi edatlar düşürülür ki o zaman teşbîh parlak bir hayâl şeklini alarak müellifin tasvîrini çok parlak gösterir. Bu yoldaki teşbîhlere teşbîh-i belîğ denilir. Edebiyât-ı cedîdemiz teşbîhte dikkate değer gizli bir tesire sahip olmuştur ki o da, teşbîhi müşebbehe ait olan şeylerin hâl, şân, mevki’ ve zamânına uygun şeylerle yapmaktır. Bu inceliğe uyularak yapılan teşbîhler tenâsüb ve tevâfuk faydasını içerdiğinden ziyâdesiyle güzel oluyor. Bu güzel sanatı edebî eserlerinde büyük bir ustalıkla gösteren Kemâl Bey’e minnettar olmak lâzımdır. Üslupların parlaklığını artıran şeylerin birisi de teşbîhtir, fakat yapılan teşbîhler güzel tesirler doğurmak için doğru, tabiî, açık ve münâsebetli olmalı, çok kullanılarak kıymetten düşürülmemeli ve zoraki, köhne, süflü ve çirkin hayâllerden kaçınılmalıdır. 1. Her bir isti’âre bir teşbîhi içerirse de bunda mutlakâ teşbîhin hilâfî olarak müşebbeh ile müşebbehünbihten yani müste’ârun minh ile müste’ârun lehten birinin düşmesi gerekir. Bundan dolayı isti’ârede birinci derecede dikkat edilecek şey vâzih olmaktır. Bu vuzûh ise zihinde oluşan teşbîhin doğru ve tabiî olmasıyla oluşur. Çoğu isti’ârede kâideye aykırı olarak müşebbeh ve müşebbehün bihin ikisini de zikretmek ediplerimizce âdet hükmüne girmiştir. Müste’ârun minh’in müste’ârun lehe izâfetini içeren isti’ârelere bakılır; eğer bunlardan müste’ârun minh’in düşmesi hâlinde ifâdeye manaca bir uygunsuzluk gelmediği görülürse kabûl edilir, yoksa reddedilir. 2. İsti’ârelerde müste’ârun minh’in müste’ârun lehe izâfeti mutad olmakla beraber bu izâfet konusunun daima Fârsî kâideye göre yapıldığı ve kullanılan kelimelerin de Fârsî ve Arabî olduğu dikkate değerdir. Çünkü müste’ârun minh’in Türkçe kâ’ideye göre müste’ârun lehe izâfeti ve özellikle kullandığımız lafızların Türkçe olması hâlinde çoğu teşbîh ve tasavvurumuzun sırf münâsebetsizlik olduğu açığa çıkıyor. 3. Bir de teşbîh için isti’âre yapılacak yerde ekseriyâ isti’âre için teşbîh yapılmak mutad olduğundan bu yoldaki teşbîhlerimiz de bittabi münâsebetsizlikten kurtulamıyor. 4. Özel terimlerle yazı yazmak merakı da ediplerimizi isti’âre ve teşbîh hususunda o fenâ yollara sevkeden şeylerin başında gelir. Bunu eskilerin çoğu yapmış ve inşâ sanatına dair bazı kitaplar da teşvik etmişse de aslında bunun

olmuştur. Teşbih-i mücizde müşebbeh ve müşebbehünbih aynen söylendiğinden aralarında benzeş alâkası açık olmasa da zihin nihayet mecâzdan vazgeçerek iyi kötü bir mana anlamaya ulaşabilir. İşte bu sebeple teşbih-i müciz bilhassa birleşik mecâzlara dâhil edilmekte horluğa uğratılmış, en ilgisiz şeyler teşbih-i müciz şeklinde birbirine bağlanmak istenmiştir. Bir basit mecâz hâlinde olan her teşbih-i müciz açık bir benzeş alâkasına sahip olmalıdır. Bunu belirlemekse çok kolaydır. Muzâf ve muzâfunileyh şeklinde olan -çünkü süüistimâl hep teşbih izâfeti şeklindedir- teşbih-i mücizi bir cümle hâline dökeriz; açık bir mana anlaşılırsa benzeş alâkası açık demektir; meselâ “ceş-i gam” teşbih izâfeti çevirince “gam asker gibidir” şekli çıkar ki burada benzeş alâkasının zihni zorlayacağı bellidir. İkinci olarak teşbih-i müciz bir birleşik mecâza dâhilse ki genellikle böyledir, birleşik mecâzla birlikte tam bir teşbih-i mufassal oluşturacak derecede uygunlukta olmalıdır. Vech-i şebelin hayal etme alışkanlığımıza uygunluğu teşbih için elzemdir; yani insan muhayyilesinin kabûl edemeyeceği bir vech-i şebehe dayalı teşbihler reddedilir. Teşbih asıl, delâletin açıklığını artırmakla sınırlı olduğundan zihne etki bırakmada müşebbehünbih müşebbehten çok açık olmalıdır (Reşid, 1328: 212-227).

7. Tahirü'l-Mevlevî (ö.1951) ise *Edebiyat Lügatı*'nde Cumhuriyet döneminde herkesin kolaylıkla anlayabileceği özlükte ve ayrıntıdan uzak bir tanım ve tasnif yapmıştır. Günümüzde teşbih hakkında bilinenler büyük ölçüde bu tanım ve tasnife dayanmaktadır:

Teşbih, aralarında ya hakikaten veya mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. Teşbihin müşebbeh (benzeyen), müşebbehünbih (kendisine benzetilen), vech-i şebelin (aradaki münasebet), vâsita-i teşbih (benzeş hükmünü ifade eden kelime) adıyla dört rükünü vardır. “Türk askeri arslan gibi cesaretlidir” cümlesinde “Türk askeri” benzediği için müşebbeh, “arslan” kendisine benzetildiği için müşebbehünbih, “cesaretli” ikisi arasındaki münasebeti anlattığı için vech-i şebelin, “gibi” benzeş hükmünü verdiği için vâsita-i teşbihtir. Benim vâsita-i teşbih dediğime edât-ı teşbih diyorlar. Fakat “Leb-i la’li güle benzer o mehin” mısrasında olduğu gibi, edat olmayan “benzer” kelimesi ile de teşbih yapıldığından, ben vâsita-i teşbihi, edât-ı teşbihten daha kapsayıcı buluyorum. Bir teşbihte rükünlerin dördü de bulunursa teşbih-i mufassal, vech-i şebelin bulunmazsa mücmel, vâsita-i teşbih düşmüşse müekked denilir. Teşbihin rükünleri azaldıkça mânası kuvvetlenir. Bazen müşebbeh ile müşebbehünbih arasındaki tezâd yani aykırılık, vech-i şebelin teşkil eder. Korkak bir adama “arslan gibi”, kısa boylu birine “servi gibi” denilmesi böyledir. Bazen müşebbeh ile müşebbehünbih, muzâf ve muzâfunileyh hâlinde ve izâfî bir terkîb durumunda olur. Müşebbehünbihin müşebbehten kuvvetli bulunması ve hoş gidecek bir şey olması şarttır. Yoksa meselâ bir fikrin doğruluğunu direğe, bir hayâlin parlaklığını boyatılmış potine benzetmek beğenilecek bir hüner sayılmaz (Olgun, 1973: 149-151).

METİNLER

Halimî: Risâle-i tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât	<i>Sanâyi'-i şî'riyye ve bedâyi'-i muhassene birisi ki teşbihdür tetebbu' ve istikrâyile yedi nev'dür: teşbih-i mutlak teşbih-i meşrût teşbih-i kinâyet teşbih-i tesviye teşbih-i 'aks teşbih-i izmâr teşbih-i tafdil. 1. Teşbih-i mutlak oldur ki bir nesneyi bir nesneye benzedeler mutlakâ, yüzüñ güldür saçun sünbül dişün dür - Velîkin 'âşık öldürmek işüñdür. 2. Teşbih-i meşrût oldur ki bir nesnenün vücüdünü şart idüp benzedeler meselâ servün câni ve yürüyüp nâzile salınması olsaydı boyun ana benzerdi. Mâh dirdüm yüzüne ey nûr-ı 'âlem mâh eger-Serv-kâmet sükkerin-leb 'anberin-perçem meh bâşed. 3. Teşbih-i kinâyet oldur ki müşebbeh kinâyetile gizli telaffuz olunmaya edât-ı teşbih zikir olunmaya, meselâ gonce diyüp tutak kasd olma, nergis diyüp göz kasd olma. La'lün deminde mu'ciz-i 'İsâdur ârzüm-Vaslun serinde cennet-i a'lâdur ârzüm. 4. Teşbih-i tesviye oldur ki 'âşık bir nesnesini ma'sûkun</i>
---	---

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

	<p><i>bir nesnesine benzedi meselâ belûñ ü saçun gibi inceldüm-Ağızun gibi hâlüm teng oldu diye. Düşeli 'aşk eline ben keşâkeş-Kaşun yayı gibi kaddüm ham oldu. 5. Teşbih-i 'aks oldur ki bunı ana benzetdükdün sonra dönüp anı buna benzedeler, her birisini ber-vech-i şebeh beyân eyleyeler: Ten vuslatun safâsı ile cân gibi latîf - Cân fûrkatün küdürütiyle ten gibi kesîf. 6. Teşbih-i ızmar oldur ki teşbih garaz olmaya belki ta'rîzle bir nesne nisbet itmek ola nişe ve niçün dimekle: Hûnî gözün tutam ki harâmî degüldürür - Yağmalayup gönül evini nişe kan döker. 7. Teşbih-i tafdil oldur ki teşbih itdükdün sonra müşebbeh olanda fazl isbât eyleye. Tâ zulf-i to-râ müşg-i Hatâ güft dilem - Dîdem beyakînî ki hatâ güft dilem - Miskest be-sad vech esîr-i zülûfet - Gûyâ ki be-tâvus-ı Hatâ güft dilem. Mâh dirdüm haddüne ey nûr-ı 'âlem lîk - Mâh-serv-kâmet sükkerîn-leb 'anberîn-perçem degül. (vrk. 68b-69a)</i></p>
İsmail-i Ankaravî: Miftâhu'l-belâğa ve Misbâhu'l-fesâha	<p>Bâb-ı sâni 'ilm-i beyâna müte'allik olan kavâ'id ü ıstılâhâtı beyân eyler. Bu 'ilm hakikat ve mecâz ve isti'âre ve kinâye ve teşbihden bahs eyler. Teşbih bir emrin bir âhar emrde me'âniden bir ma'nâda müşâreket eylemesi üzere delâlet kılmasıdır. O delâlet isti'âre-i tahkikiye vechi üzere ve dahi isti'âretü bi'l-kinâyet tarîki üzere olmaya; edât-ı teşbih veya müşebbeh ikisi de hazf olursa istiâre değil teşbih-i belîğ olur "summun bükümün umyun, yüzün güldür, Zeyd arslandır" gibi. Teşbih ıstılâhının erkânına nazar olunmağla dört kısım olur, iki tarafı ki biri müşebbeh ve biri müşebbehün bihdür ve biri vech-i şebehdür ve biri dahi edât-ı teşbihdür. Emr-i evvele müşebbeh dirler ve emr-i sâniye müşebbehün bih dirler ve müşterek olan ma'nâya vech-i şebeh ta'bîr iderler. Yâ iki tarafı bile hissî olur veyâhüd iki tarafı 'aklî olur veyâhüd iki ciheti bile muhtelif olur, ya'nî müşebbeh 'aklî ve müşebbehünbih hissî olur. Vech-i şebeh, müşebbeh ve müşebbehünbih arasında müşterek bir emrdir yâ tahkik yönünden veyâ tahyîl yönünden. Vech-i teşbih mutlakâ yâ tarafeynin hakikatinden gayr-i hâricdir veyâhüd hâricdir, yâ vâhiddir veyâhüd müte'addiddir. Nev'ler: teşbih-i mürekkeb hey'eti hey'ete teşbih eylemekdür; teşbih-i maktûb (taklib, müşebbehün-bih nâkıs kılınır); izhâr-ı matlûb (müşebbehün- bihin ehemmiyeti beyân edilir), tesviye (eger evvelki tarafı müte'addid olursa ya'nî müşebbeh tarafı, müşebbehünbih tarafı değil ana ta'bîr iderler); cem' (eğer ikinci tarafı müte'addid olursa ya'nî müşebbehünbih, evvel taraf değil ana dirler). Teşbihâtta bu kadarla iktifâ olundu ve bundan ziyâde taleb eyleyenler Miftâha ve metn-i Telhîse havâle kılındı. (s 42-81)</p>
Mehmed Rif'at: Mecâmiü'l-edeb	<p><i>Teşbih: Bir şeyin çok öne çıktığı vasfına diğer bir şeyin ortaklığına delâlet etmekten ibarettir. Teşbihin rükünleri: "müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, edât-ı teşbih" denilen dört şeydir, ya'ni: "filân şecâatta arslan gibidir" cümlesinde filânın müşebbeh ve şecâatin vech-i şebeh ve gîbinin dahi edât-ı teşbih olması gibidir. Bu teşbih rükünlerinden müşebbeh ile müşebbehünbihe (tarafeyn) denip bu tarafeyn ile vech-i şebeh ve edât-ı teşbihin etki şekilleri ve özel durumlarına göre teşbih türleri ortaya çıkıp birçok faydalı şeyler oluşacağından meramı hakkıyla anlatabilmek için bu "nev'i" biri "teşbih türleri ve rükünleri" diğeri "teşbihin amaçları" bir diğeri de "isti'ârenin usûlüne mahsus" olmak üzere üç fasıl üzerine düzenledik. <u>Birinci fasıl</u> teşbih türleri ve rükünleri: Teşbih rükünlerinden olan tarafeyn giderilemeyip daima söylenir. Sadece vech-i şebeh ile edât-ı teşbih giderilir ki bunların ibkâ ve hazflarına göre birtakım hâller ortaya çıktığı gibi bazı özel hâllere göre de birtakım usûller oluşacağından her birini ayrı ayrı inceleyerek şöyle yazdık: Edât-ı</i></p>

teşbih ile vech-i şebelin terk ü zikri hususlarından şu beş şekil oluşur: 1. Edât-ı teşbih ile vech-i şebelin söylendiği teşbihlerdir ki buna teşbih-i mufassal derler. Âdî bir tarz olup kendisinde belâgat olmadığından o kadar makbûl değildir. Nitekim filân cömertlikte Hâtem gibidir” denildiğinde her bir şey tamamen söylendiğinden bunda belâgat yoktur. 2. Vech-i şebeli giderilip tarafeyn ile edât-ı teşbihin söylenmesidir ki buna teşbih-i mücmel derler. Bunda da dört ihtimal olup, birinci ihtimal vech-i şebeli giderildiğinde kolaylığı yönüyle açık gibi olduğundan herkesin anlayabilmesidir. İkinci ihtimal, giderilen vech-i şebelin gizli olmasından dolayı havâssın anlamasına mahsûs olanıdır. Üçüncü ihtimâl, giderilen vech-i şebelin vasfı müşebbehünbihte mevcûd olmasıdır. Dördüncü ihtimâl, giderilen vech-i şebeli imâ edecek olan vasıfların hem müşebbeh hem müşebbehünbihte söylenmesidir. 3. Anlamın belâgati, arzu edilen yerlerde hem vech-i şebeli hem edâtın giderilmesidir ki buna da teşbih-i belîğ derler. 4. Şâirâne hayâller ve yüksek fikirlerden dolayı teşbih edâtını çok az kullanmak ve gerektiğinde diğer teşbih edâtını kullanmak üzere vech-i şebelin hazfını ve müşebbehlerin önceden birbirine bağlama veya toplama yoluyla getirilerek ondan sonra müşebbehünbihler sırasıyla söylemek usûlüdür ki buna da teşbih-i melfûf derler. “Hased-i kalb-i ‘adû lutf ile olmaz zâ’il – Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser” beytinde kalb-i ‘adûnun taşa ve hasedin âteşe ve lutfun suya teşbihi gibi. 5. Her müşebbeh kendi yanında irâd olunmaktadır ki buna da teşbih-i mefrûk derler. Edât-ı teşbih: Türkçede esâsen “gibi” ise de ba’zen “sanki, meger ki, bayağı, gûyâ, nitekim, misl, misâl, mânend, âsâ, veş, nisbet, kıyâs itmek, andırmak, ‘âdetâ, benzer, zannolunur” gibi söz ve fiiller de kullanılır. Vech-i Şebeli: Keyfiyet, kemiyet, tasavvur yönleriyle birtakım türlere ayrılır ve her birinde özel hüküm gösterir. Karîb-i mübtezel denilen şey, evvelden beri herkesin dilinde geçe geçe âdilemiş teşbihler olup, bunlar yeni bir tasarrufla ba’îd-i garîb derecesine getirilebilirse kullanılmasında mahzûr olmaz. Tarafeyn: keyfiyet, kemiyet, i’tilâf yönlerinden birtakım türler gösterirler. Keyfiyetçe: tarafeynin aklî, hissî, hayâlî, vehmî olmasından şu beş yön doğar: Tarafeynin münasebetlerine akıl ile hükmolunması; ikisinin de beş duyu ile bilinir şeylerden olması; tarafeynin biri hissî diğeri aklî olması; tarafeynin biri hissî diğeri hayâlî olması; tarafeynden birinin hissî diğeri vehmî olması. Kemiyetçe: tarafeyn müfred, mürekkeb veya müteaddid olur. İ’tilâfça: esâsen dört hâl gösterirler ki bunlar, sûretin sûrete teşbihi; ma’nânın ma’nâya teşbihi; ma’nâyı sûrete teşbih; sûreti ma’nâyı teşbihtir. Teşbihin amaçları: Teşbihin amacı ekseriya müşebbehe ve pek nâdir olarak müşebbehünbihe ait olur. Müşebbehe ait olan benzetme amaçları şu yedi şekilde olur: müşebbehin ne hâl ve sıfatta olduğunu ta’rifdir ki bunda müşebbehünbihin vech-i şebeli ile çok meşhûr olması gerekir; müşebbehünbihin oluşma imkânını göstermektir ki müşebbehünbihin bilinir olması gerekir; müşebbehünbihin hâl ve nâmını işitenin zihninde oluşturmadır ki bunda müşebbehünbihin vech-i şebeli ile bilinir ve tâm olması gerekir; müşebbehünbihin hâl ve sıfatının kuvvet ve zaafındaki derecesinde ta’rifdir ki bunda da müşebbehünbihin vech-i şebeli ile tanınması, fakat derece ve mikdârca eşit olması gerekir; müşebbehünbihin işitenin zihninde süslenmesi içindir ki ondan daha güzeline benzetmek olur; müşebbehi kötümek içindir ki bunda da ondan daha kötü benzetmek gerekir; müşebbehi garip bir işe benzetmektir ki buna istitrâf derler. Müşebbehünbihe ait olan benzetme

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

	<p><i>amaçları iki türlü olup, biri “Sînesi destindeki peymânenen berrâk u sâf” mısraı gibidir (teşbîh-i maktûb); diğeri ise müşebbehünbihin tâm ve mükemmel olduğunu ihâm etmektedir. (s.256-283)</i></p>
<p>Ahmed.Cevdet Paşa: Belâgat-i Osmâniyye</p>	<p>Teşbîh, bir şeye mezîd ihtisâs ve ta'alluku olan vasfda diğere şeyin müşâreket ve mümâseletine delâlet etmektedir. Bu iki şey teşbîhin tarafeynidir ki biri müşebbeh diğeri müşebbehün bihdır ve ikisinin müteşârik oldukları vafâ vech-i teşbîh (şebeh) denilir. Erkân-ı teşbîh dördür: müşebbeh, müşebbehünbih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîhdır. Lisân-ı Türkîde edât-ı teşbîh “gibi” harfidir ve ba’zen bu makâmda sanki ve gûyâ gibi lafzlar kullanılır. Teşbîhde tarafeynin ikisi dahi mezkûr olmak şartdır. Birisi matvî olursa isti’âre olur; nitekim tafsîli fasl-ı mahsûsda gelir. Ammâ tarafeynden biri karîneye binâen hazf olunur ise mezkûr hükmünde olmağla yine teşbîh kabîlinden olur. Meselâ “fûlân nasıldır” diyen kimseye cevâben “arslandır” denildikde “o kimse arslan gibidir” demek olarak teşbîh kabîlinden olup isti’âre olmaz. Vech-i şebeh mezkûr olur ise <i>teşbîh-i mufassal</i> denilir ve metrûk olur ise <i>teşbîh-i mücmel</i> denilir ve mübâlağayı müfid olur. Meselâ “Zeyd şecâ’atda arslan gibidir” cümlesine nisbetle “Zeyd arslan gibidir” denildikde vech-i şebehin “şecâ’at” olduğu zâhirdir ve ba’zen hafî olup anı ancak havâs anlar. Yine bu teşbîhde ba’zen tarafeynden birinin yâhûd ikisinin vech-i şebehi iş’âr eden vasfı zikr olunur. Vech-i şebehde etem ve eşher olan taraf müşebbehün bih kılınır. Bahâdır adamı arslana ve hücceti şemse teşbîh gibi. Ba’zen mübâlağa için emr bi’l-‘aks olur ve müşebbehünbih kılınan tarafın etemmiyeti ibhâm edilir, bu ise iddi’âi bir etemmiyettir. İşte buna teşbîh-i maktûb denilir; arslanı bir bahâdır, şemsi hüccet-i bâhireye teşbîh gibi. El-hâsıl gerek hakîkaten gerek iddi’âen vech-i şebehde etem ve eşher olan taraf müşebbehünbih kılınır ve nâkis olan taraf müşebbeh kılınarak ana itlâk olunur. Ammâ iki şeyin bir emrde cem’i kâsd olunur ise teşbîhden sarf-ı nazar olunarak teşâbüh ve tesâvî yoluna gidilir. Tarafeynin vech-i şebehde iştirâki yâ tahkîki yâhûd tahyîli olur. Meselâ bir bahâdır adamı şecâ’atda arslana teşbîh etdiğimizizde onların şecâ’atda iştirâkleri tahkîki olur, zîrâ şecâ’at ikisinde dahi mevcûd ve muhakkakdır; ammâ ‘âşıkın bahtı siyâhlıkda zülf-i yâra teşbîh olundukda onların siyâhlıkda iştirâkleri tahyîli olur, zîrâ siyâhlığın müşebbehde vücûdu muhakkak olmayup belki muhayyel ve me’mûldür, çünkü baht-ı menhûsun ve kederli günlerin siyâhlık ile tavsîfi meşhûr ve şâyi’ olmuşdur. Nitekim “ak akça kara gün içindir” denilir. Vech-i şebeh ba’zen emr-i vâhid olur. Yüzün humretde güle ve bir adamın cür’etde arslana ve ‘ilmin hidâyetde nûra teşbîhi gibi. Bu sûretlerde tarafeyn dahi ba’zen <i>müfred-i mutlak</i>, ba’zen de <i>müfred-i mukayyed</i> olur, gurre-i feresi beyâz subha teşbîh gibi. Ba’zen vech-i şebeh vâhid hükmünde mürekkebe ya’nî müte’addid şeylerden müntezi’ bir hey’et ve keyfiyet olur. Bu sûretde tarafeyn dahi ba’zen müfred ve ba’zen ol vechle mürekkebe ya’nî birer hey’et-i müntezi’a olur. Böyle mürekkebin mürekkebe teşbîhi ba’zen sûretde olur ki tarafeynin eczâsı dahi yekdigere teşbîh olunabilir ise de asl letâfet ve hüsn-i te’sîr hey’ete teşbîhinde olmağla eczânın yekdigere teşbîhi maksad-ı aslî olmaz. Ba’zen iki zıddın zıddiyette iştirâklerine binâen nefsi tezâddan vech-i şebeh intizâ’ olunarak temlîh yâ tehekküm vâsıtasıyla tenâsüb menzilesine tenzîl kılınur. Nitekim mizâh ve latîfe siyâkında yâhûd istihzâ makâmında korkak bir adam hakkında “arslan gibidir” ve bahîl kimse hakkında “Hâtem gibidir” denilir. Teşbîhin tarafeyni ba’zen müte’addid olur. Şöyle ki yâ müşebbehler birbirine ve müşebbehün bihler dahi ayrıca birbirine merbût olarak îrâd</p>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

	<p>olunurlar. İşte buna <i>teşbih-i melfûk</i> denilir. Yâhûd her müşebbehün bih kendü müşebbehinin yanında getirilir, buna dahi <i>teşbih-i mefrûk</i> denilir, “saçı sümbül gözü nergis” gibi. Eğer yalnız müşebbehün bih müte’addid olur ise <i>teşbih-i cem</i>’ denilir. Vech-i şebih i’tibâriyle teşbih iki kısma taksim olunur. Şöyle ki: vech-i şebih eğer tedkik-i nazara muhtâc olmaksızın bâdî-i re’ye zâhir olur ise <i>teşbih-i karîb-i mübtezel</i> ve hilâfi takdirinde <i>teşbih-i ba’id-i garîb</i> denilir. Teşbihden garaz ekseriyyâ müşebbehe ‘âid olur. Ve va’zen teşbihden garaz müşebbehün bihe ‘âid olur, bu dahi iki nev’dir, nev’-i evvel teşbih-i maktûb, nev’-i sâni müşebbehün bihin ehemmiyetini beyândır, işte buna izhâr-ı matlûb denilir. İşte bu agrâzı müfid olan teşbihler maktûb, olmayanlar merdûd olur. Edât-ı teşbihe gelince, anın hazfi mübâlağayı müfid olur ve buna teşbih-i belîğ denilir, meselâ Zeyd arslandır, Zeyd arslan gibidir cümlesinden daha mübâlağalıdır. Müşebbehünbihin müşebbehe izâfeti teşbih-i belîğ kabîlindedir. (s.121-133)</p>
<p>Recâizâde Mahmud Ekrem: Ta’lîm-i Edebiyat</p>	<p>Teşbih. Aralarındaki muvâfakat cihetiyle biri diğerinin tenvîr ve îzâh ve tezyînine medâr olacak iki fikrin tekâbülünden husûle gelen sûrettir. Teşbih hiçbir zamân burhân-ı nazarî hükm ve kuvvetinde ‘addolunamaz. Fakat bir misbâh-ı belâgatdir ki lem’a-resân olduğu şeyler nazar-ı mütehayyileye daha şa’şâ’alî daha rengîn bir sûrette ‘arz-ı vücûd ider. Bu cihetle âsâr-ı şî’riyyenin en servetli menâbi’inden ma’dûddur. Kuvve-i hayâliyyenin îcâd etdiği temâsil-i garîbeyi tasvir ve irâ’eye bir güzel vâsıtaadır. Nesrde teşbih şî’rdeki kadar râyic olmaz. Ma’a-mâ-fih kesret-i isti’mâle düşmemek şartıyla âsâr-ı mensûrede teşbihe mürâca’at üslûbu gereği gibi tezyîne sebep olur. Teşbihde ba’zen edevâtından olan (gibi-sanki-gûyâ) lafzları ve emsâli kelimeler tayy olunur ki o zamân teşbih parlak bir hayâl sûretini iktisâb etmekle mü’ellifin tasvîrini ziyâde revnaklı gösterir. Bu yoldaki teşbihâta teşbih-i belîğ itlâk olunur. Edebiyât-ı cedîdemiz teşbihde şâyân-ı dikkat bir hâssa-i hafiyeye mâlik olmuştur ki o da teşbihi –müşebbehin müte’alliki olan vekâyi’ ve eşyanın hâl ve şân ve mevki’ ve zamânına münâsib olan şeylerden- ahz eylemekden ‘ibâretidir. Bu dakikaya ri’âyetle yapılan teşbihât -şerâ’itine muvâfık oldukça kendilerinde sırf teşbih i’tibâriyle vücûdı iktizâ eden letâfetden başka- yerde tenâsüb ve tevâfuk fâ’idesini şâmil olduğundan ziyâdesiyle dil-pesend oluyor. Bu bedî’a-i latîfeyi âsâr-ı edîbânesinde kemâl-i mahâretle izhâr eden edîb-i meşhûr Kemâl Beyefendi olduğundan edebiyât-ı cedîdemiz bu cihetçe dahi müşârûn-ileyhin tabî’at-i şâ’irânesine minnetdâr olmak iktizâ eder. Esâlîbin revnak ve letâfetini tezyîd eden şeylerin birisi de teşbihdir. Fakat yapılan teşbihler te’sîrât-ı hasene hâsıl etmek için doğru, tabî’î, açık ve münâsebetli olmalı ve kesret-i isti’mâl ile kıymetden düşürülmemelî ve zorakî, köhne, süflî ve müstekreh hayâllerden ictinâb edilmeli ki bunlar üslûbu tezyîn edecek yerde telvîs eder. 1. Her bir isti’âre bir teşbihi mutazammın ise de bunda mutlakâ teşbihin hilâfi olarak müşebbeh ile müşebbehünbihten ya’nî müste’ârun-minh ile müste’ârun-lehden birinin matvî ve mahzûf bulunması iktizâ eder. Buna mebnîdir ki isti’ârede birinci derecede dikkat ve i’tinâ olunacak şey vâzîh olmak mâddesidir. Bu vuzûh ise zihnde vücûd bulan teşbihin doğru ve tabî’î olmasıyla hâsıl olur. Ekser-i isti’ârâtda hilâf-ı kâ’ide olarak müşebbeh ve müşebbehünbihin ikisini de zikr ü tasrîh etmek üdebâmızca ‘âdet hükmüne girmiştir. Müste’ârun-minhin müste’ârun-lehe izâfetini şâmil isti’ârâta bakılır; eğer bunlardan müste’ârun-minhin hazfi hâlinde ifâdeye ma’nen bir münâsebitsizlik gelmediği görülürse heyetiyle kabûl ve illâ reddedilir. 2. İsti’ârâtda müste’ârun-minhin</p>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

	<p>müste'ârun-lehe izâfeti mu'tâd olmakla berâber bu izâfet mâddesinin hemân umûmen Fârsî kâ'idesince cereyân ettiği ve kullanılan kelimelerin dahi bi't-tab' Fârsî ve 'Arabî olduğu nazar-ı dikkate şâyândır. Çünkü müste'ârun-minhin Türkçe kâ'idesince müste'ârun-lehe izâfeti ve husûsiyle isti'mâl ettiğimiz elfâzın Türkçe olması hâlinde ekser-i teşbîhât ve tasavvurâtımızın sırf münâsebetsizlikden 'ibâret olduğu meydân-ı vuzûha çıkıyor. 3. Bir de teşbîh için isti'âre yapılacak yerde ekseriyâ isti'âre teşbîh yapılmak mu'tâd olduğu cihetle bu yoldaki teşbîhâtımız dahi bi't-tab' münâsebetsizlikden sâlim olamıyor. 4. İstîlâhât-ı mahsûsa ile yazı yazmak merâkı dahi üdebâmızı isti'âre ve teşbîh husûsunda o fenâ yollara sevk eden şeylerin birincilerindedir. Bunu kudemâdan ekserisi yapmış ve fenn-i inşâyâ dâ'ir ba'zı kitâblar dahi tervîc eylemiş ise de hakikat-i hâlde bunun fâ'idesiz ve letâfetsiz bir tekellüf-perdâzlıktan 'ibâret olduğunu teslîmde azıcık insâfi olanlar tereddüd etmez. (s.247-261)</p>
<p>Ahmed Reşîd: Nazariyyât-ı Edebiyye</p>	<p>Bir fikr ve hayâli aralarında 'alâka-i temâsül bulunan diğer bir fikr ve hayâl ile -vuzûh-ı delâleti tezyîd için- karşılaştırmaya teşbîh derler. Bu ta'rîfden anlaşılıyor ki teşbîhde isti'âre gibi envâ'-ı temâsülden biridir; bunda da iki hayâl, iki fikr; aralarında lâ-ekal bir alâka-i temâsül bulunmak lâzım gelir. Fakat isti'âre ile teşbîh yekdiglerinden pek farklıdır, İsti'âre-i musarrahada hayâl-i evvelin yerini bütün bütün hayâl-i sâni işgâl eder; zihnde hayâl-i evvel metrûk ve mahzûfdur. İsti'âre-i mekniyye şeklinde ise bir hayâl-i mu'ayyen yerine diğer bir hayâl ikâme olunmadığı gibi iki hayâl-i mu'ayyen arasında mukâyese fikri de yoktur. Yalnız bir hayâle -kendisine 'âid olmadığı hâlde mülâyim ve müümâsil bulunan -bir cüz' 'ilâve edilir. Hâlbuki teşbîh iki fikr ve hayâl-i mu'ayyeni 'alâka-i temâsülle zihnde birleştirmek demektir. Teşbîh dediğimiz tarz-ı tefekkürle isti'âre denilen sûret-i tahayyül arasında mâhiyyeten mevcûd olan farkı anlamak için şuna dikkat etmelidir ki teşbîh sûretiyle tasvîr-i fikrde en muvaffak olan bir edîbin isti'ârâtı da 'aynı kuvveti hâ'iz olmak lâzım gelmez. Ez-cümle Kemâl Beyin âsârı gâyet rengîn, pek güzel teşbîhât ile mâl-â-mâl olduğu hâlde isti'ârâtı kalîl ve fakîrdir. Teşbîh başka isti'âre başka bir 'ameliyye-i zihniyyedir. Bir de öyle zannolunur ki teşbîh daha ziyâde nesre, isti'âre daha çok nazma yarar; bir mevzû'-ı şî'ri nesren teşkîl ve tasvîr ile nazmen ilâd ve tebliğ arasındaki fark teşbîh ve isti'âreyi -'alâ-tarîki't-temâsül- yekdiglerinden ayırabilir. İsti'âre-i musarraha ile tebliğ olunan bir hayâli -'aynıyla bir nazmı nesre tahvîl eder gibi- teşbîh tarzına ifrâğ mümkün olabilirse de her teşbîhi bir isti'âre şekline koyabilmek bir mevzû'-ı mensûru nazm etmekden çok müşkil, belki ba'zen gayr-i kâbilidir. Hele isti'ârât-ı mekniyye teşbîhe kalb olunca -'ale'l-ekser- bütün rûhını bütün kuvvetini gayb eder. İsti'âre-i mekniyye bir hayâl-i mu'ayyene, aslen kendine 'âid olmayan evsâfdan bir veya birkaçını i'âre etmek demektir ve ekseriyâ teşhîs sûretinde vârid olarak o hâlde müste'ârun-minh dâ'imâ insân, müste'âr da evsâf-ı insâniyyeden bir şeydir. Binên-'aleyh isti'âre-i mekniyyenin ekseri teşbîhe kalb edilince müşebbehünbih dâ'imâ insân, olmak lâzım gelir ki bundaki hâyîdelik artık o teşbîhde rûh ve kuvvet bırakmazsa pek tabî'i görülmelidir. Teşbîh ile isti'âre arasındaki şu fark-ı mühimmi anladıktan sonra münhasıran teşbîhe ircâ'-ı nazarla diyeceğiz ki her teşbîhde dört rûkn vardır: biri zihnde hâsıl olan hayâl-ı evvel ki buna <i>müşebbeh</i> derler: ikincisi o hayâl ile karşılaştırılan hayâl-i sâni ki buna <i>müşebbehünbih</i> denilir üçüncüsü bu iki hayâl arasında bulunması lâzım gelen 'alâka-i temâsüldür ki bu da vech-i şebeh tesmiye edilmiştir;</p>

	<p>dördüncüsü tarafeyni birbirine rabt eden edât-ı teşbihdir. Teşbih istilâhâtını isti’âre istilâhâtına kıyâs edersek isti’âre-i musarrahadaki müste’âr, burada <i>müşebbehünbih</i> ve müste’ârun-leh <i>müşebbeh</i>dir; ‘alâka-i temâsül de vech-i şebeh nâmını alır. Edât-ı teşbih ise ya “gibi”, gûyâ, sanki, kadar” ve mûmâsili edevâtдан, yâhûd “benzer, andırır” vs. ef’âlden biridir. Teşbihde bu dört rûkn tamâmen mevcûd bulunursa ona <i>teşbih-i mufassal</i> derler. Fakat her zamân bu tafsil ihtiyâr olunmayarak ba’zen vech-i şebeh, ba’zen edât-ı teşbih hazf edilir. Vech-i şebehin hazf edilebilmesi müşebbehünbih arasındaki ‘alâka-i temâsülün zikrinden istiğnâ edilecek derecede bâriz bulunmasına, bu da teşbihin esâsen hâ’iz-i vuzûh olmasına mütevakkıf bulunduğu; az sözle çok ma’nâ ifâde etmek ise desâtîr-i belâgatin a’zamı olduğu cihetle bu dürlü teşbihât mufassal teşbihlere müreccah ve teşbih-i belîğ nâmiyle mu’anvendir. Bundan başka edât-ı teşbih de hazf edilerek yalnız müşebbehle müşebbehünbih ba’zen fâ’il, mef’ûl ve ekseriyâ muzâf, muzâfun ileyh sûretinde îrâd edilir ki buna da teşbih-i müciz derler. Teşbihât-ı mücizde vech-i şebeh mahzûf olduğuna göre bunu sarîhen beyân ve edât-ı teşbihi de zikr etmek sûretiyle her teşbih-i müciz her zamân bir teşbih-i mufassala kalb edilebilir; bunu görerek teşbih-i mücizle isti’âre-i musarrahayı birbirine karıştırmamalıdır. Bir de izâfet-i teşbihiyyeyi isti’âre-i mekniyyeden kolaylıkla ayırmak için terkîb-i izâfinin tarafeynden birinin müşebbeh, diğerinin müşebbehünbih olup olmadığına dikkat etmelidir; eğer öyle ise bir teşbih-i müciz, değilse isti’âre-i mekniyyedir Teşbih-i müciz isti’âre-i musarrahaya benzer bir mecâz olarak büyük bir kuvvet-i belâgati hâ’iz bulunmakla berâber müşebbehle müşebbehünbihin birlikde zikri hasebiyle tefehhümü ondan çok kolaydır. Bu kolaylık beyne’l-kudemâ sû-i isti’âmâline sebeb olmuştur. Teşbih-i mücizde müşebbeh ve müşebbehün bih ‘aynen mezkûr olduğundan aralarında ‘alâka-i temâsül vâzih da olmasa zihn nihâyet –mecâzdan sarf-ı nazarla- iyi kötü bir ma’nâ telakkisine vâsil olabilir. İşte bu sebeble teşbih-i müciz bilhâssa mecâzât-ı mürekkebeyle idhâl edilmekte ibtizâle uğradılmış, en münâsebetsiz şeyler teşbih-i müciz sûretiyle birbirine rabt edilmek istenilmiştir. Bir mecâz-ı basît hâlinde bulunan her teşbih-i müciz vâzih bir ‘alâka-i temâsüle mâlik olmalıdır. Bunu ta’yîn etmek ise pek kolaydır. Muzâf ve muzâfun-ileyh şeklinde olan -çünkü sû-i isti’âmâl hemân dâ’imâ izâfet-i teşbihiyye sûretindedir- teşbih-i mücizi bir cümle hâline ifrâğ ederiz; sarîh bir ma’nâ anlaşılırsa ‘alâka-i temâsül vâzih demektir; meselâ “ceyş-i gam” izâfet-i teşbihiyyesini tahvîl edince “gam asker gibidir” şekli husûle gelir ki burada ‘alâka-i temâsülün zihni zorlayacağı bellidir. Sâniyen, teşbih-i müciz bir mecâz-ı mürekkebe dâhil ise -ki ekseriyâ böyledir- mecâz-ı mürekkebe birlikde tâm bir teşbih-i mufassal teşkîl edecek derecede muvâfakatda bulunmalıdır. Vech-i şebehin i’tiyâd-ı tahayyülümüze muvâfakati teşbih için elzemdir; ya’nî muhayyile-i beşerin kabûl edemeyeceği bir vech-i şebehe müstenid teşbihler merdûd olur. Teşbih, asıl vuzûh-ı delâleti tezyîd ile mukayyed olduğundan zihne ilkâ-yı te’essürde müşebbehünbih müşebbehden ziyâde vâzih olmalıdır. (s.212-227)</p>
Tahirü’l-Mevlevî (Olgun): Edebiyat Lügati	<p>Aralarında ya hakikaten yahut mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir. Teşbihin <i>müşebbeh</i> (benzeyen), <i>müşebbehünbih</i> (kendisine benzetilen), <i>vech-i şebeh</i> (aradaki münasebet), <i>vâsita-i teşbih</i> (benzeyiş hükmünü ifade eden kelime) nâmiyle dört rûknü vardır. “Türk askeri arslan gibi cesaretlidir” cümlesinde “Türk askeri” benzediği için <i>müşebbeh</i>, “arslan” kendisine benzetildiği için <i>müşebbehünbih</i>,</p>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

	<p>“cesaretli” ikisi arasındaki münasebeti anlattığı için <i>vech-i şebek</i>, “gibi” benzeyiş hükmünü verdiği için <i>vâsita-i teşbih</i>tir. Benim <i>vâsita-i teşbih</i> dediğime <i>edât-ı teşbih</i> diyorlar. Fakat <i>Leb-i la'li güle benzer o mehin</i> mısraında olduğu gibi edat olmayan “benzer” kelimesi ile de teşbih yapılıyor. Onun için ben <i>vâsita-i teşbihi</i>, <i>edât-ı teşbihten</i> daha şümüllü buluyorum. Bir teşbihte rükünlerin dördü de bulunursa ona <i>teşbih-i mufassal</i>, <i>vech-i şebek</i> bulunmazsa <i>mücmel</i>, <i>vâsita-i teşbih</i> hazfedilmişse <i>müekked</i> denilir. Teşbihin rükünleri azaldıkça mânası kuvvetlenir. Bazen müşebbeh ile müşebbehünbih arasındaki tezâd yani aykırılık, <i>vech-i şebek</i> teşkil eder. Korkak bir adama “arslan gibi”, kısa boylu birine “servi gibi” denilmesi böyledir. Bazen müşebbeh ile müşebbehünbih, muzâf ve muzâfun-ileyh hâlinde ve izâfi bir terkîb hey’etinde olur. Müşebbehünbihin müşebbehten kuvvetli bulunması ve hoşâ gidecek bir şey olması şarttır. Yoksa meselâ bir fikrin doğruluğunu direğe, bir hissin inceliğini geçili makara tiresine, bir hayâlin parlaklığını boyatılmış potine benzetmek, beğenilecek bir marifet sayılmaz. Ziya Paşa, Fuzûlî divanının sayfalarını âdetâ çiğerci peştemelına benzetererek hiç de hüner gösterememiştir. (s.149-151)</p>
--	--

SONUÇ

Temel bir edebiyat terimi olan teşbih, Klasik edebiyatımızda asırlarca kalıplaşmış söz ve manalarla sevgiliyi, tabiatı, his ve hayalleri, dert ve sıkıntılarını, zevk ve coşkuları anlatan bir edebî sanat olmuştur. Sevgilinin yanağının güle, saçının sünbüle benzetilmesi gibi hakikat ve hayal unsurları çok işlendikçe bunların tanım ve tasnifi için birçok el kitabı hazırlanmış ve bayağı ve değersiz kullanımların önüne geçilmek istenmiştir. Bu sebeple belâgat kitaplarında teşbihât bahsi hep uzun ve ayrıntılı açıklamaların yapıldığı bölüm olmuştur. Bu makalede incelenen yedi eserde de durum böyle olup en hacimli sayfaların ve en uzun satırların teşbih konusuna ait olduğu görülmektedir. Özellikle son dönem yazarlarının bu konuyu oldukça uzun anlatmaları manidardır. Çünkü geçmişteki teşbih anlayış ve uygulamaları yeni döneme göre garip ve yadırgatıcı gelmiş ve bunları eleştirme ve düzeltme ihtiyacı hissedilmiştir. Teşbihte söz arttıkça değer düşüğü, azaldıkça da mana derinliği, hayal zenginliği ve kıymetin arttığı kabul edilerek bu yöndeki teşbihlere büyük önem verilmiş ve teşbih-i belîğ, teşbih-i mûciz, tesviye, cem’ gibi terimler kullanılmıştır. Belâgat kitaplarında teşbihin türleri ve tasnifinde de farklı terimler kullanılmış ve bir eserde olan teşbih türü diğer eserde bulunmamış, bazen de aynı tür için farklı adlar verilebilmiştir. Bu amaçla bu tasniflerin mukayeseli olarak gösterilmesi önem arz etmiştir. Bu makale, bu amaca hizmet için hazırlanmış ve üzerinde pek inceleme yapılmamış eserler seçilmeye çalışılarak farklı tür ve tasnifler gösterilmek istenilmiştir. İncelenen yedi eser içinde en toplayıcı ve mutavassıt eserin Ahmed Cevdet Paşa’nın Belâgat-i Osmâniye’si olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1323.
- Ahmed Reşid (Rey), *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328.
- ANKARAVİ, İsmâil Rusûhî, *Miftâh-ül-Belâga ve Misbâhu'l-fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284.
- COŞKUN, Menderes, "Edebi Sanatların Terim Olarak Divanlardaki Kullanımı Üzerine", *Yeni Türkiye, Türkler*, C.11, 01-707, 2002.

ERKAN, Mustafa, “Lutfullah Halîmî”, *DİA*, C.15, İstanbul 1997.

HALÎMÎ, Lutfullah, *Risale fî-tecnîsât ve't-teşbîhât ve'l-mecâzât*, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 430/7, vrk.67b-70a.

KAÇAR, Mücahit, “Türkçe Te’lif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı: Şerîfî’nin *Hadikatü’l-Fünûn* İsimli Eseri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011.

Mehmed Rifat, *Mecâmiü’l-edeb*, İstanbul 1308, 3 cilt.

OLGUN, Tahir (el-Mevlevî), *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

RECÂİZÂDE Mahmud Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyyât*, Mihran Matbaası, İstanbul 1299.

SARAÇ, M. A. Yekta, “Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları”, *Journal of Turkish Studies*, Harvard University, C. XXVII, s. 311-344, 2004.

SARAÇ, M. A. Yekta, “Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *TDED*, C.32. s.131-147, 2004.

ŞABAN, İbrahim, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, s. XVII, s.108-133, İstanbul 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/8 Summer 2013

